

Valdur Mikita. Kuidas Ameerika kodusõda regilaulu ära lörtsis. Leheküljed 55-58 raamatust „Metsik lingvistika“

Inimeste esimene kokkupuude kirjaga võis kaasa tuua kummalisi kogemusi. Inimesed tajusid, et on juhtunud midagi imelikku - nad suudavad näha oma mõtteid. Veelgi enam, nad võivad silmitseda ka teiste mõtteid – ja mõtteid saab inimese juurest ära viia, temast eraldada nagu küüsi või juukseid, hoida alles ka pärast tema Surma. Inimese surematut osa võis temast välja meelitada maagiliste märkide abil. Kirjutamise maagiline pale sünnib iga kord uuesti, kui inimesed puutuvad esimest korda kokku kirjaga.

Eesti on kogu maailmas suhteliselt unikaalne paik: siin toimus suulise kultuuri üleminek kirjalikuks alles üsna hiljuti (mis iseenesest pole Euroopas kuigi erandlik), kuid eriliseks teeb selle fakt, et see üleminek on ebatavalise põhjalikkusega dokumenteeritud. Seda loomulikult tänu Jakob Hurda ja teiste ärkamisaja vaimude poolt kaheteistkümnendal tunnil algatatud rahvaluulekogumisele. Sellist varamut nagu on Eesti Rahvaluulearhiiv ei ole maailmas kusagil. Siit ilmneb selgesti, et eesti vana kultuuri (mida esindab arhailine regilaul) kadumine langeb enam-vähem kokku ärkamisaja sünniga. Ärkamisaeg on ühtlasi unustamisaeg, kus kodud puhastatakse kõigest vanast ja iganenust, esivanemate lauluga loodud maailmast, ja tunnistatakse omaks lobe rahvuslik kadakasakslus, mida utsitab kirjasõna.

Ärkamisaega valmistas ette põlvkond, kes oli esimesena külakoolis omandanud laialdaselt kirjatarkust. XVIII sajandi algupoolel oskas lugeda vaid tühine osa eestlastest, sajandi lõpuks aga oli ilmselt samavõrra vähe neid, kes ei osanud lugeda. Ärkamisajaks olid nad kõik saanud täiskasvanuks ja oma lapsedki kirjameelsusse pööranud. Põhjasõda säästis enam Lõuna-Eestit ja siin levis kirjatarkus rohkem. Sellel ning osalt ka puhtmerkantiilsetel põhjustel viisid just lõunaeesti talupojad läbi ärkamisaegse kultuurirevolutsiooni. Selle peamiseks "rahastajaks" sai kummalisel kombel Ameerika kodusõda, sest kodusõja tõttu tõusis maailmaturul puuvilla hind nii kõrgeks, et töösturid hakkasid otsima alternatiive ja linakasvatus muutus eesti talupoegade kullaauguks. Jõukus võimaldas lõunaeestlastel oma lapsi koolitada ja talud välja osta ning Eesti on üleminekuajaks valmis. See, et kõige selle taustal tõusis eesti kirjakeeleks siiski põhjaeesti murdel põhinev grammatika, tundub Lõuna-Eesti ajaloo halva naljana.

Teine paradoks on see, et vana kultuuri hävimise taustal sündis ka eesti rahvus ja rahvuslus. Varasemal perioodil võisid küll mulgid teada saarlaste olemasolust, kuid kogu inimese eluolu ja kognitiivne tuum toimis siiski hõimu, küla ja harva ka kihelkonna tasemel. Kaugemale tavalise inimese rännukaar enamasti ei ulatunud. Rahvus on kirjakultuuri sünnitis, suuline kultuur sellist mõistet ei tunne. Rahvus on alati kellegi kolmanda, väljastpoolt vaataja loodud üldistuse tulemus, Hõimuinimesel ei olnud mingil viisil võimalik teada, et ta on osa rahvast. Ärkamisaeg oli esimene kord ajaloo, kui eestlane puutus kokku üleilmastumise nähtusega, Sündis ajaleht, mille kaudu linna „arvamusliidrid“, mõjutasid küla. Varem oli linn peaasjalikult majanduslik nähtus, informatsioon ja teadmiste allikad olid ikka hõimus endas. Enam nii ei olnud, See on suurepärane näide, kuidas kiri muutus ärkamisaja tööriistaks, ehkki see võim ei olnud kuidagi rahvavaenulik, ainult veidi saksapärase. Tulemus oli aga üks - väga vähesed uskusid, et oma vana suuline kultuur on midagi väärtuslikku, millest tasuks kinni hoida. Eesti rahvus sündis juba suuresti väljaspool oma vana hõimukultuuri.

Alates ärkamisajast hakkas eesti kultuur ennast teadlikult (ja vabatahtlikult) ümber kujundama saksa kultuurimudeli järgi. Rahvakultuurist sai rahvakunst, regilaulust regivärss. See on aga juba hoopis teine mentaalne ruum. Sellest hetkest oli vana suulise kultuuri selgroog lõplikult murtud. Varem kohandas iga tekkiv kultuurimuutus ennast suulise pärimuse koodile, nüüd aga hakkas kultuur ennast kohandama kirjale, Seda, kuidas saksa keele ja kultuuri rüpes loomulikult viisil kujunenud kirjakultuurist pärit mõttemalle püüti ärkamisajal kohandada eesti

Valdur Mikita. Kuidas Ameerika kodusõda regilaulu ära lörtsis. Leheküljed 55-58 raamatust „Metsik lingvistika“

kultuurile ja milline oli selle akulturatsiooni hind, selle üle on mõtisklenud Jaan Kaplinski. Alfabeet anastas inimese mõtlemise .uue,, kirjanduse kaudu, ent eestlastele oli see muutus eriti suur sest veel XIX sajandil olid suhteliselt uued asjad nii kiri kui ka kirjandus, Mõlemat püüti jõuga väänata eesti keelde ja meelde ning mingisugune tollest ajast pärinev imelik faasiinihe kummitab eesti vaimuruumi tänaseni. Näiteid võiks leida mitmesuguseid, kuid võib-olla kõige paremini tulevad need erinevused välja lastega seotud folklooritekstides. Lastega seotud pärimus on üks väheseid rahvaluule elemente, mis võib säilida üsna pikka aega muutumatuna ka siis, kui kultuurimuutuste tõttu on suur osa täiskasvanute folkloorist juba märgatavalt teisenenud. Sellel on lihtne põhjendus, sest lastelaulud on olemuslikult suulise kultuuriga palju tugevamini seotud kui täiskasvanute kirja poolt mõjutatud kultuur. Väikelapsed on nagu omamoodi kaitseala, kus kiri tõmbub vabatahtlikult eemale, jättes pisut ruumi suulisele pärimusele.

Eestis on aga ka traditsioonilised lastelaulud suures osas välja tõrjutud kirjakeelest ehk siis kirjandusest pärinevate värsisüsteemide poolt, mis näitab, et see nihe kultuuris kirjast pärineva mentaalsuse kasuks on ka ennast laulurahvaks pidavate inimeste hinges üsnagi põhjalik. Ükski normaalne eelkooliealine laps ei mõista lugu pidada neljajalgsest trohheusest, mis kerib lisaks veel mingisugust jaburat abstraktset narratiivi. Lastelaul (või luule), mis aga meenutab indiaani silpluulet ja on täis võrinaid, häälightsusi ja keelelist hägu nagu võluvad lõunaeesti mõistatused, on suurepäraselt mõistetav juba alles kõndima õppivale lapsele. Ja kui sellega käivad kaasas veel pihumängu-tüüpi leiutised, on rõõm täielik. On üsna nukker, et selline traditsioon on hääbunud ja asendunud peaaegu täielikult euroopaliku luulerütmiga, mis ei jäta enam ruumi arhailisele ja algupärasele. See näide ilmestab saja viiekümne aasta jooksul toimunud kultuurinihke tegelikku ulatust. Logotsentriline luule võiks jääda lapsele karistuseks, kui ta oma jonnipunni meelega ära lõhub.

Kultuur võtab hõlpsamini omaks need koodid, mis on võimelised levima kirja abil. Kõnes aga eksisteerib terve hulk kultuurikoode, mida ei saa salvestada logotsentrilisel viisil, Segadusse ajab meid just see, et sageli näib neid olevat võimalik kirjaliku teksti kujul kõige paremini talletada- See, mis kõnepraktikas oli elementaarne, sureb kirjapraktikas välja, sest see teave osutub äkki asuvaks väljaspool kultuurimälu. Ei olemidagi huvitavam kui mõtiskleda vana regilaulu olemuse üle, ja ei ole midagi igavam, kui lugeda regilaulu kirjapandud tekste. Regiluule eksisteerib ainult suulises kultuuris ja on meil tähenduslik ainult sedavõrd, kui võrd suudame endas selle suulise pärimusliku alge üles leida. Regilaulul pole kirjalikku mälu.

Kiri salvestab inimese keelelist kogemust üsna selektiivselt. Mõnda asja ei mäleta kiri nimme, sest kommunikatsioonifunktsiooni mõttes on kiri kohandatud normaalse keskmise inimese suhtluskeeleks. Inimene peab ennast kohandama kirja vajadustele, vastupidine ei ole (vähemalt mitte tavaolukorras) võimalik. Võib-olla võiks luuletamisele teha erandi, on lingviste, kes peavadki luulekeelt omaette keeleks. Kuid meile on oluline mõte, et alfabeet ei ole loomulik tuletis ei meie ega kellegi teise emakeelest. Selline ettekujutus on sügavalt ekslik ja viib meid mülkasse, kust on väga raske hiljem välja ronida. Tuleb mõista, milliseid kompromisse pidid tegema esimesed inimesed, kes püüdsid tõlkida lõpmatult informatiivset kõnet lõplike ja piiratud tähendusega märkide keelde. Ei eksisteeri niisugust asja nagu loomulik kirjakeel. Kui me võtame ette ehitada selle peale üles kogu oma keeleõpetuse, siis, on nihe nii suur, et selles valguses me ei hakka enam iial päriselt uskuma, et on olemas keelemaailm, mis seisab kirjutatud tekstist kõrgemal, Suur osa inimkultuuri võtmeideedest heidab hinge grammatilises vabrikus, See on üpris nukker tõdemus. Samas on selle raamatu eesmärk lihtne - püüda üles leida oma keelevõime loomulikust keelest, mitte alfabeedist. Selle väitega on arvatavasti kõik nõus. See, mis on tegelikult loomulik, sellesse suhtume umbusuga.

Valdur Mikita. Kuidas Ameerika kodusõda regilaulu ära lõrtsis. Leheküljed 55-58 raamatust „Metsik lingvistika“

.“Sõna“ keeles ei saa olla kirja tuletis, see saab pärineda ainult loomulikust keelest. Aga loomuliku keele sõna on hoopis muud kui kirjasõna.